

A boszorkány jó, a tündér hétfejű, a hős kétbalkezes*

(Hét tételben a modern meséről)

1. tétel: „Csak semmi egyszer volt, hol nem volt...”

...csak semmi ódivatú bevezetés, vágjunk a közepébe, volt egyszer, sőt van: a Négyszögletű Kerek Erdőben, a Kis Erdőben, a Csenevész Erdőben; az Ürömföldön túl, a Bogáncsos réten innen; ott, ahol a világ közepén a Rácpácegresi Nagyszederfa áll” – no meg Kavicsváron, a pokravák földjén, valamint a Maszat-hegyen innen és túl egy olyan mese, amelyben a boszorkány jó, a tündér hétfejű, a hős kétbalkezes, és amelyet – csak úgy egyszerűen, a klasszikustól megkülönböztetve – modern mesének hívunk. Kissé pontosabban azt is mondhatjuk róla, hogy a posztmodern kor szülte, hiszen a története valahol a hetvenes években kezdődött. Akkoriban nem sejtettük, hogy egy új mesekorszak kezdetén vagyunk. Őszintén szólva, nem is igazán figyeltünk rá. Volt mire figyelni: a gyerekpróza őszinteségi rohamában éppen akkor sosem látott tabutöréseket vitt véghez.

Igaz, hogy néhány meseszerű mű már ezekben az években fergeteges sikert ért el. De nem a műfaj, csak egy-egy mű számláján könyveltük el a sikert. Ilyen könyv volt *A végtelen történet*. Még nálunk is. Ilyen volt másutt *Preusslertől a Krabat* vagy *P. Beagle-től a The Last Unicorn* (Az utolsó egyszarvú), amit magyarul még ma sem olvashatunk.

2. tétel: *Paradigmaváltás*

A meseirodalomban a hetvenes években paradigmaváltás történt. A jelenségek, amelyek akkor kezdődtek, csak felerősödtek az ezredfor-

dulóra. A mese és a meseszerű hódít. Hívjuk mesének, meseregénynek, fantasynek – egyre megy. Már nosztalgiáink is vannak e kezdet után, valahogy úgy, ahogy a *Túl a Maszat-hegyen* költőjének, *Varró Dánielnek*:

„Hol a szépséges Árnika,
Kire muszáj volt várnia
Vállára vetve a tarisznyát
Szegény jó Szegény Dzsoninak?
Hol van a macskák réme, Frakk?
Hol van Mirr-Murr, Oriza-Triznyák?
Hol Pöszke, Vackor, hol Kobak?
És hol vannak még oly sokak...”

Nem tudhatom, hogy emlékszünk-e majd olyan nosztalgikusan Trapitire, Szuromberekre, Hümmögőre, Muhi Andrisra, mint Bors nénire, Dömdödömrre, Bruckner Szigfridre, Sün Balázsrára, a kétbalkezes varázslóra, a Félőlényre, a kóborzra, Amáliára, a világ legszomorúbb boszorkányára és Amarillára, a legkisebb boszorkányra. De ahogy a „még oly sokak” közül néhányan eszembe jutottak, rádöbbszem, ez a korszak nem is ért véget. Hiszen egyik-másik mesehős már az ezredforduló szülte. Az természetes, hogy – ahogy az évek jönnek-mennek – a remeklések néha ritkábbak. Mindenféle korszaknak van belső hullámozása. Még kisebb-nagyobb válságai, pillanatnyi kifulladásai is. A folytatások például többnyire csak a „folyt. köv.” varázsával bírnak. Süsünek Süsüke nem ér a lába nyomába. És nyomot hagynak a generációváltások. O. Preussler, *M. Ende*, *A. Lindgren*, *G. Rodari*, *I. B. Singer* már klasszikusok. Ahogy a magyar meseirodalomban *Zelk*, *Kormos*, *Mészöly*, *Nemes Nagy*, *Páskándi* is az. Éppen mostanában egészen látványos generációváltás folyik. Neveket tanulunk. Szerencsés időben.

3. tétel: *A tündérmesei tradíció halhatatlansága*

Szó, ami szó, jó csillagok járnak a műfajra mostanában. A mese rabul ejtette a világot. Ezen az ezredfordulón megváltozott a mesebelihez, a meseszerűhöz való viszonyunk.

* Elhangzott a XI. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon (2004. ápr. 23.)

Valahogy úgy menekülünk a mesébe, mint a romantikusok. Talán a globalizáció ártalmait, a Mac Donald's kultúra, az élet mechanizáltsága elől. Közrejátszhat az is, hogy megingott a technikai csodák mindenhatóságába vetett hitünk. Az olvasáskutatás jelez egy infantilizálódást is. Fital felnőttek olvassák a *Harry Pottert*. Felnőtteknek szóló amerikai regényekben fedezték fel a Hamupipőke-mese kontúrjait.

A kamaszregényekben is a meseszerű veszi át a romantikus, egzotikus kaland helyét. Orkok, trollok, elfek, törpök népesítik be az ifjúsági próza lapjait. Meghosszabbodott a mesekorszak! Mintha senki sem akarna kinőni belőle. A mai magyar prózát csodák és legendák járják át. S szinte természetes, hogy *Darvasi, Lajta Erika, Szijj Ferenc, Lugosi Viktória, Háy János, Varró Dániel, Böszörményi Gyula* egyszer csak mesét, verses mesét, meseregényt vagy meseszerű kamaszregényt írt. S nemrég a kortárs magyar irodalom színe-java A-tól Z-ig mesemondásba fogott. Ki gyereknek, ki felnőttnek (kiadók: a Magvető, a Magyar Könyvklub, az Ab Ovó, a Noran). – Szelíd iróniával jegyzem meg, hogy a mesét vállalták, de azt már nem, hogy gyerek-könyvkiadónál jelenjenek meg (l. Magvető, Magyar Könyvklub, Ab Ovó, Noran). Miért tagadnánk: vannak még a gyerekirodalomnak emancipációs és presztízs-problémái. S a suta „gyermekíró” címkét se szereti senki.

Tény azonban, hogy a mese és a meseszerű jött, látott, győzött: *Tolkien, Ende, Rowling* könyveinek példányszáma már csak milliókban mérhető, a XX. század legnagyobb példányszámban kiadott könyve fantasy, hogy a moziban a *Gyűrűk Ura* és a *Harry Potter* döntögeti a nézőszámokat, *Péter Pán* történetében gyönyörködnek milliók. Sohasem volt ilyen látványos a tündérmese halhatatlansága, mint ebben az igen kevés tündérmesei világban.

4. tétel: *A mesélő hang – és változásai*

A halhatatlansággal együtt az is igaz, hogy a műfajok és a beszédmodok változnak az irodalomban. Változott a mese és a mesélő hang is a világgal és a gyerekekkel együtt.

A modern meséről többnyire az jut eszébe az olvasónak, hogy a jelen idő valóságmozzanatai a mese motívumai közé keverednek. Már *Benedek Elek* boszorkánya is telefonált és néha

repülőre szállt. *Balázs Béla* meséjében labdafák és csokoládéfák nőnek. A hét királyfi főzeléket eszik, a bajbajó orvosságot sofőr hozza.

A mindenkori idők emberi-tárgyi világa régóta keveredik a tündériessel. Manapság a mese sirályának szárnya tövében megcsörren a mobiltelefon (Lugosi Viktória: *Hümmögő*). Úgyszólván természetes. De amikor Szijj Ferenc meseregényében a koronáját vesztett békadínó azt mondja, hogy: „Sem nem iszom, sem nem eszem, olyan ideges vagyok”, akkor már valami olyasmit érzünk, hogy: „De te fabula narratur.” (*Szuromberek királyfi*)_Ugyanebben a történetben a szerelmesek így telefonálgatnak: „Jó, de telefonálj mindenképpen. – Telefonálok. – Biztos? – Persze. – Akkor jó.” Ez a beszélgetés bájosan felidézti lebegtetett szerelmeinket. De a modern mese mássága nem csupán ennyi.

A hagyományt „nem annyira az alakítja, hogy az örökséget egyik nemzedék továbbadja a másoknak, hanem az átöröklött elemek állandó újrateverése (*Wolfgang Iser*). Ráadásul a posztmodern idők nem becsmérlik a tradíciót, felhasználják, felidéznek. Végül is a műfaj nem skatulya, nem Prokrusztész-ágy, hanem az „alkotási folyamat eszköze”.

5. tétel: *Játék és varázslat*

A mesemondás két lehetséges útja látszik kirajzolódni a posztmodern kor meséinek világában. Az egyik a játékra, a másik a varázslatra hasonlít.

A játék során a műfaji emlékezet játszik a tradícióval. Kifordítja, befordítja, csavarintja. Kijátssza a régi játékszabályokat, vagy egyenesen megszegi. „Minden emberben egy gyermek rejtőzik, és játszani akar” – mondta *Nietzsche* nyomán M. Ende. A jó és szomorú boszorkány, a hétféjű tündér, a kétkelkező hős; a sárkány, aki pillangókat kerget; az oroszlán, aki fehér zászlóval közeledik, szívében béke és bánat lakik és Hamupipőke, akit Pamuhihőkének hívnak ilyen kifordított konvenció. Kontrasztok és paradoxon parádéja a modern mese. Szelíden ironikus, vonzódik a nonszenszhez. Egyik-másik jelenség háttérében már *H. Ch. Andersen* áll.

S hogy miben áll a varázslat? A meseíró halálosan komolyan veszi a mesei tradíció lényegét: a hihetetlen csodálatos történetet. S a varázslat során (nevezzük így ezt az alkotási

módot) a mese, a mítosz és a mágia elemeinek újrakeverése folyik. Ezen az úton járt/jár O. Preussler, M. Ende, A. Lindgren, J. K. Rowling, C. Funke és Böszörményi Gyula is. A varázslatok háttérében ott van Tolkien mesefolyama, a *Gyűrűk Ura*.

6. tétel: *Jelenségek*

De lássunk néhány érvényesnek látszó jelenséget a modern mese körében.

A nagy hős és a heroizmus hiánycikk. „A régi hősök hova tűntek, / Lábuknak nem maradt nyoma? Hol van szép Legolas, a tünde?/ De hol van Bombadil Toma?” – idézem újra Varró Dánielt. A mesékből kivonultak a nagy hősök, de a meseszerű kamaszkönyvekbe visszatértek a sárkányölő daliák. Igaz, hogy eleinte legalább annyira nem akarnak hősök lenni (nem is látszanak annak, se Bux Barnabás, se Harry Potter, se Gergő), mint Tolkien hobittjai. De ha a világot meg kell menteni, nem tétováznak.

A nagy célok is ritkábbá váltak, de a mesehős nagyon gyakran mégsem adhatja alább.

Felerősödtek a meseszerű művek mitikus, mágikus vonásai.

A modern mese többretegű, többértelmű, polifonikus. Nem baj, ha a Hétfejű Tündér „hét szólama közül” nem minden szólam a gyereké. De fontos, hogy az egyik szólamot mindig (vagy majdnem mindig) hallja. Az ezredforduló meséiben, meseregényeiben meg-megesik, hogy a gyereknek szóló „szólam” egyszer csak elhallgat. Velünk játszik a szerző, akár történetet, akár neveket, akár egyszerűen csak szavakat választ. Pl. „Régebben sem volt olyan sok paradicsom, de akkor legalább volt demokrácia.” „Önhibámon kívül kerültem ellenzési elemek uszályába.” Vagy: Tolbucsin generális, Róza Hamburger, Traban Tóni. (Sziij F.: *Szuromberek királyfi*) „Ő nyáron a globális felmelegedés, télen a globális lehűlés és egész évben a globális hamburger.” (Háy János: *Alfabéta és a negyvennégy rabló*)

A modern mese nyitottabb, befejezetlenebb, továbbírható. Kiszámíthatatlan. Ahogy a világból, úgy a meséből is eltűntek az abszolút igazságok. Még a „jó tett helyébe jót várj” morálja is meginoghat néha, és a boldog vég is elmaradhat (l. *Lázár: A legkisebb boszorkány*). Nincs bosszú, és van megbocsátás (l. Ende meséit).

Változott a műfajok térköze: nagy áramlások vannak a mese és a líra, a regény és a mese között. A posztmodern kor jele az idézettség-effektus, a tradícióval való párbeszéd. Ahogy Darvasi László meseregényében mondják: „Egyik meséből a másikba át lehet menni.” (*Trapití*)

A gyerekvers után a mesében is felértékelődött a játékosság. Ezért kéne a fordítóknak „lázárul, békéspálul” tudni ahhoz, hogy a *Négyszögletű Kerek Erdőt* vagy *A kétbalkezes varázslót* megismerhesse a nagyvilág. Csaknem reménytelen ügy.

A modern mese komolyan ki van téve média- és computerhatásoknak. A képi kultúra hatása tematikusan is megjelenik (Rodari: *Beleestem a tévébe*). De más a szövegvilág is. Számít a percepció gyorsaságára, a sebes, felületes érzékelésre. Merész vágásokkal él. A modern mese olvasója képernyő elé született nemzedék.

7. tétel: *De felejthetjük-e a régi meséket?*

A mese az együttes élmény „anyanyelvének” egyik legősibb rétege. Felidézünk egy jelet, egy motívumot, és felidéz mindent. Ahogy *Mérei Ferenc* írja az együttes élmény természetéről: egy „élménymaradvány mint tapasztalatroncs helyettesíti az egészet”. Helyzetértésben, helyzetmegoldásban is recept. Egy-egy mesei motívum révén néha fél szavakból is értjük egymást. *Kertész Imre* a *Sorstalanságban* azt írja Auschwitzról, hogy itt „hét nap egy esztendő”. Egy tényfeltáró riport fejezetcímeiként olvastam a minap: „Rebeka az álruhás királylány” „Megjön a királyfi meg az eszem” (Élet és Irodalom, 2004. márc. 19.).

A műfaji emlékezet nemcsak a mesemondóban él, hanem a befogadóban is. Ha a mesemondó valamit a színéről a fonákjára fordít, a játék öröme abban áll, hogy most valami egészen más lett, de a befogadó tudja, milyennek kellene lennie a sárkánynak, a boszorkánynak, a tündérnek, a hősnek. Például *Zalán Tibortól* a *Királylányok* könyvét azért élvezzi, mert rengeteg királylánnyal találkozott már a régi mesékben. Tulajdonképpen a másság meglepetései jelentik az élmény forrását. Azt is tudja a modern mese befogadója, hogy milyen a csoda, milyen az igazi varázslat, ha teheti, ragaszkodik hozzá.

Jó, ha tudjuk: amíg a régi meséket nem felejtetük el, csak addig szülehetnek modern mesék.

Komáromi Gabriella